

УДК 373.3.015.31:159.942.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-2-43>**Оксана ПИСАРЧУК,***orcid.org/0000-0003-0110-9174*

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і методики початкової освіти,
заступник декана факультету педагогіки і психології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) *pysarchukoksana04@gmail.com*

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ТА УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ГУМОРУ

У статті здійснено аналіз наукових підходів щодо визначення інтелектуально-емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку та учнів початкової школи. Визначено, що інтелектуально-емоційна сфера та її розвиток відіграють ключову роль для формування майбутнього особистості. Обґрунтовано, що значну роль в розвитку інтелектуально-емоційної сфери у старших дошкільників та учнів молодшої школи відіграють способи емоційного реагування на різноманітні стимули оточуючого середовища. Зазначено головні особливості розвитку інтелектуально-емоційної сфери старших дошкільників та учнів початкової школи до яких віднесено: зосередження уваги дитини на виявах її власних емоцій та емоцій інших людей; відтворення, наслідування емоцій інших людей через гру, розгляд ситуацій особистісного спілкування, театралізацію; навчання дітей фокусуванню уваги на своєму фізичному стані як прояві відповідних емоцій, на м'язових відчуттях; здійсненні спроби словесного аналізу емоційних станів; аналіз емоцій та їх вплив на відчуття; неодноразове відтворення емоцій в ігрових вправах; контроль своєї поведінки, відчуттів, розуміння механізмів подолання негативних емоцій; знання, як покращити собі настрій, що чинити в неприємних ситуаціях, яким чином буде краще встановити контакти з оточуючими людьми. Акцентовано увагу, що гарним і дієвим засобом розвитку інтелектуально-емоційної сфери у старших дошкільників та учнів початкової школи є гумор. Визначено, що – це здатність людини бачити щось комічне або смішне в якомусь об'єкті, предметі, суб'єкті, ситуації чи явищі. Зроблено висновки, що гумор є дієвим засобом для розвитку інтелектуально-емоційної сфери старших дошкільників та учнів молодших класів, бо саме з допомогою нього педагог під час занять пояснює дітям де добрий сміх, а де злий сміх, вчить дітей розуміти власні та чужі емоційні стани, сприймати та адекватно виражати емоції, керувати своїми емоціями.

Ключові слова: інтелект, емоції, гумор, дошкільники, діти.

Oksana PYSARCHUK,*orcid.org/0000-0003-0110-9174*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methods
of Primary and Preschool Education,
Deputy of the Dean of Faculty of Pedagogics and Psychology
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) *pysarchukoksana04@gmail.com*

DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL AND EMOTIONAL SPHERE OF SENIOR PRESCHOOLERS AND PRIMARY SCHOOL PUPILS BY MEANS OF HUMOR

The article analyzes the scientific approaches to defining the intellectual and emotional sphere of senior preschool children and primary school students. It has been determined that the intellectual and emotional sphere and its development play a key role in shaping the future of the individual. It is substantiated that a significant role in the development of the intellectual and emotional sphere in senior preschoolers and primary school students is played by the ways of emotional response to various environmental stimuli. The main features of the development of the intellectual and emotional sphere of senior preschoolers and primary school pupils are noted, which include: focusing the child's attention on the manifestations of his/her own emotions and the emotions of other people; reproduction, imitation of other people's emotions through play, consideration of situations of personal communication, theatricalization; teaching children to focus on their physical condition as a manifestation of appropriate emotions, on muscle sensations; attempts to verbalize emotional states; analysis of emotions and their impact on feelings; repeated feedback. It is emphasized that humor is a good and effective means of developing the intellectual and emotional sphere in senior preschoolers and primary school students. It is defined as a person's ability to see something comical or funny in an object, subject, situation or

phenomenon. It is concluded that humor is an effective means for the development of the intellectual and emotional sphere of senior preschoolers and primary school students, because it is with the help of it that the teacher during the lessons explains to children where good laughter is and where evil laughter is, teaches children to understand their own and other people's emotional states, to perceive and adequately express emotions, to manage their emotions.

Key words: *intelligence, emotions, humor, preschoolers, children.*

Постановка проблеми. В останні роки, які характеризуються кризами та соціальними змінами, швидким ритмом сучасного життя гостро постало питання про розвиток інтелектуально-емоційної сфери у старших дошкільників та молодших школярів. На сьогоднішній день майже неможливо зустріти веселу, емоційно-благополучну дитину. Більшість сучасних дітей не вміють навіть щиро посміхатися. Адже більшість батьків акцентують увагу на розвитку інтелектуальної сфери, нехтуючи емоційною. Але насправді емоційна сфера є генеруючим механізмом розвитку інтелектуальної, емоції допомагають дитині краще пізнавати навколишній світ і правильно реагувати на ті події, які відбуваються навкруги, а в майбутньому визначають подальше життя малечі, її місце в соціумі та успішність.

Дітям старшого дошкільного віку та молодшого шкільного досить складно розпізнавати та передавати емоції, бо в них обмежені знання в цій області. Ознайомлювати з емоціями, а згодом і навчати дітей проявляти їх, дорослим потрібно починати з раннього віку, щоб в майбутньому вони могли самі захищатися від впливу негативних емоцій, управляти своїми думками, словами, вчинками та почуттями у більш дорослому віці. Чим молодші діти тим відкритіше вони проявляють свої емоції, їм не підвладні ще знання як володіти своїм емоційним станом за певної ситуації та навіщо це потрібно робити.

Саме на основі всього вище перерахованого вважаємо, що дієвим інструментом розвитку інтелектуально-емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку та учнів початкових класів є гумор. З допомогою гумору відбувається виховання через емоційну дію, головною метою якого є не придушення або ліквідування емоцій, а навпаки спрямування їх в належне русло.

Аналіз наукових досліджень. Проведений детальний аналіз наукових надбань з досліджуваної проблематики показав, що дослідженням розвитку емоцій та їхнього впливу на життєдіяльність дитини займалися: Л. Виготський, О. Запорожець, Дж. Локк, Ж. Піаже, Ж.-Ж. Руссо. Дослідженню емоційного інтелекту дитини присвятили свої роботи: Г. Гарднер, Дж. Готман, Д. Гоулман, Дж. Деклер, Дж. Меєр, К. Саарлі, П. Селові, Е. Торндайк, А. Чернявська. Важ-

ливість та необхідність процесу переживання комічного для дитини та використання елементів гри у педагогічному процесі, мотиви комічного в дітей різного віку (Н. Менчинська, Д. Ніколенко), залежність сприймання комічного від ставлення до дійових осіб казок, гумористичних картинок, співвідношення рівнів сприймання дітьми комічного і рівнів їхнього розумового розвитку (Л. Лук'янова, Д. Родарі).

Мета статті полягає у виявленні головних особливостей розвитку інтелектуально-емоційної сфери старших дошкільників та учнів початкової школи та визначенні специфіки їх розвитку засобами гумору.

Виклад основного матеріалу. Період старшого дошкільного та молодшого шкільного віку постає у генезі буття як період навіюваності та перших гострих реакцій на несподіванки. Разом з тим воно не є етапом цілковитої залежності та пасивності. У грі та фантазіях дитина проживає справжнє життя. Опановуючи різні форми творчої діяльності. Драматичний процес пізнання означає для дитини тонкощі екзистенційних вимірів буття, вона інтуїтивно відчуває несталість буттєвого ґрунту і у своїх нескінченних запитаннях відтворює прагнення до розуміння ключових завдань життєтворчості (Токарева, Шамне, 2017: 153).

Починаючи з дошкільного віку важливу роль для розвитку когнітивного розвитку дитини відіграє інтелектуально-пізнавальна сфера.

Українська психологиня В. Кортило вважає, що без вирішення питання розвитку емоційної сфери неможливе адекватне розуміння загальних закономірностей формування дитячої особистості. Гармонійний розвиток у дошкільному та молодшому шкільному віці з необхідністю передбачає не лише засвоєння дитиною знань, алей пробудження у неї істинно людських почуттів, адже емоційний розвиток дитини є важливою умовою морального розвитку особистості у період дорослішання. Моральна вихованість неминуче спирається на здатність людини до співпереживання, співчуття та допомоги іншому, тобто на здатність до вияву гуманних почуттів, котрі не дані дитині від народження і проходять тривалий шлях свого розвитку. Розвиток гуманних почуттів може бути забезпечений лише у тих випадках, коли вони під впливом доброзичливого ставлення педагога і

близьких дорослих переживають позитивні емоції. Гуманні почуття формуються і розвиваються в процесі реальної взаємодії дитини з дорослими і ровесниками, їх розвиток тісно пов'язаний з формуванням морально-етичних уявлень дітей, становленням досвіду власної поведінки (Кортило, 1985; 24–25).

В. Сухомлинський наголошував на необхідності розвивати емоційну культуру дитини як один із провідних елементів всебічного розвитку особистості. Він вважав, що емоційна культура – це сплав думок, відчуттів, сприймань, емоцій, ідей, що дає людині змогу сприймати навколишній світ у всьому його духовному і матеріальному багатстві, формувати поважне ставлення до людей, нетерпимість до зла, керувати своїми емоціями та правильно їх проявляти, постійно намагатися вдосконалювати власний емоційний досвід (Сухомлинський, 1976–1977; 304).

Інтелектуально-емоційна сфера та її розвиток відіграють ключову роль для формування майбутнього особистості.

Інтелектуально-емоційна сфера (або емоційний інтелект) – це сукупність здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, які містять в собі здібності сприймання та розуміння емоцій, використання їх для стимуляції мислення, а також керування емоціями (Котик, 2020; 15).

П. Соловей та Дж. Меєр розробили модель інтелектуально-емоційної сфери, до якої віднесли:

- сприйняття емоцій – здатність сприймати емоції інших людей відповідно до міміки, жестів, зовнішнього вигляду, поведінки, голосу; здатність ідентифікувати власні емоції;

- використання емоцій – це здатність активувати своє мислення, стимулювати творчість використовуючи емоції; здатність контролювати свої почуття та бажання;

- розуміння емоцій – це здатність визначити причину емоцій; розпізнавати зв'язок між думками та емоціями; визначити перехід до іншої емоції; передбачати розвиток емоцій; інтерпретувати емоції у стосунках, розуміти складні почуття;

- керування емоціями – це здатність приборкувати, пробуджувати і спрямовувати власні емоції та емоції інших людей для досягнення мети; здатність зважати на емоції під час виконання різного роду завдань, прийняття рішень і вибору поведінки (Mayer, Salovey, 1993; 438).

Значну роль в розвитку інтелектуально-емоційної сфери у старших дошкільників та учнів молодшої школи відіграють способи емоційного реагування на різноманітні стимули оточуючого середовища. Починаючи з раннього віку навко-

лишне середовище стимулює появу негативних емоцій. Якщо відбувається багаторазове повторення ситуації, то емоційні реакції починають закріплюватися і нейтралізувати інші протилежні за модальністю – позитивні. Тобто емоційні реакції негативного характеру на фоні позитивних емоцій стають стійкими та вже дуже важко будуть піддаватися корекції. А отже, можна говорити про те, що для цієї вікової категорії оптимальним буде співвідношення позитивних та негативних емоцій, але рекомендовано, щоб переважали позитивні емоції.

Таким чином до головних особливостей розвитку інтелектуально-емоційної сфери старших дошкільників та учнів початкової школи можемо віднести:

- зосереджувати увагу дитини на виявах її власних емоцій та емоцій інших людей;

- відтворювати, наслідувати емоції інших людей через гру, розгляд ситуацій особистісного спілкування, театралізацію;

- вчити дітей фокусувати увагу на своєму фізичному стані як прояві відповідних емоцій, на м'язових відчуттях;

- здійснювати спроби словесного аналізу емоційних станів;

- аналізувати, які саме емоції викликають певні відчуття;

- відтворювати неодноразово емоції в ігрових вправах, що дасть можливість закріпити необхідні вияви;

- контролювати свою поведінку, відчуття, розуміти механізми подолання негативних емоцій;

- знати, як покращити собі настрій, що вчинити в неприємних ситуаціях, яким чином буде краще встановити контакти з оточуючими людьми (Трофаїла, 2014; 156).

Нанашудумку, дуже гарним і дієвим засобом розвитку інтелектуально-емоційної сфери у старших дошкільників та учнів початкової школи є гумор.

Видатний український педагог В. Сухомлинський вважав сміх і здатність людини сміятися зворотною стороною мислення і закликав активно її розвивати, духовно готувати колектив і окрему особистість сприймати виховний вплив гумору. Він зазначав: «Дитина не може жити без сміху. Якщо ви не навчили її сміятися радісно дивуючись, співчуваючи, бажаючи добра, якщо ви не зуміли викликати у неї мудру і добру посмішку, вона буде сміятися злобою, сміх її буде насмішкою» (Сухомлинський, 1976).

Що ж таке гумор? З позиції психологічного підходу, гумор – це позитивна емоція, яка викликає когнітивний процес оцінки, що містить сприймання жартівливої, несерйозної відповідності, що

на поведінковому рівні виражається відповідною мімікою та жестами (Скрипниченко, 2001; 278).

Почуття гумору означає здатність людини помічати в явищах комічні сторони, емоційно відгукуючись на них. Воно нерозривно пов'язано з умінням виявляти протиріччя у явищах, які спостерігаються, наприклад, помічати, а іноді й перебільшувати прояви позитивних чи негативних рис у людині, спроби перебільшувати людиною власну значущість і не відповідну їй поведінку. Разом з тим підкреслюється, що стосовно об'єктів гумору, які мовби піддаються емоційно забарвленій критиці, зберігається певна дружелюбність. Почуття гумору співвідноситься з наявністю у його суб'єкта позитивного ідеалу, без якого воно вироджується в негативні явища – вульгарність, цинізм. Судити про наявність або відсутність почуття гумору можна на підставі того, як людина розуміє жарти, анекдоти, шаржі, карикатури, чи сприймає комізм ситуації, чи здатна сміятися не тільки над іншими, але й над собою. Відсутність або недостатня виразність почуття гумору свідчить як про знижений емоційний рівень, так і про недостатній інтелектуальний розвиток (Носенко, 2016; 7).

Отже, здійснивши аналіз наукових підходів щодо трактування поняття «гумор» ми дійшли висновку, що гумор – це здатність людини вбачати щось комічне або смішне в якомусь об'єкті, предметі, суб'єкті, ситуації чи явищі.

На сьогоднішній день існує ціла низка різних гумористичних заходів та вправ для розвитку інтелектуально-емоційної сфери старших дошкільників та учнів початкових класів: анекдоти, гуморески, графічні карикатури, шарж, малюнок-комікс, фото, комедія.

Анекдот – коротка з відтінком гумору оповідь про історичну особу, подію, пригоду, випадок (Енциклопедія сучасної України).

Гумореска – невеликий, прозовий або віршований твір жартівливого змісту, що змальовує смішну пригоду чи рису в характері людини. Добродушний, лагідний сміх у гуморесці нерідко поєднується з елементами викривальної сатири (Енциклопедія сучасної України).

Карикатура – зумисне, пародійне, сатиричне чи гумористичне зображення (переважно графічне) події або людини; різновид графіки. У карикатурах використовують засоби гумору, гротеску, сатири, шаржу. Іноді карикатуру доповнює текст (Енциклопедія сучасної України).

Шарж – різновид карикатури в якому зберігається подібність з об'єктом зображення, сатиричні тенденції поступаються перед м'яким, доброзичливим ставленням (Енциклопедія сучасної України).

Комедія – драматичний твір веселого характеру із щасливою розв'язкою та висміюванням негативних побутових чи суспільних явищ, у якому, на противагу трагедії, колізії, дія, характери трактовані у формі доброзичливо-смішної, не відповідної нормам громадського загалу поведінки окремої людини; у переносному значенні – смішна подія, удавання, лицемірство (Енциклопедія сучасної України).

Для розвитку інтелектуально-емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку та учнів молодших класів вихователі та вчителі активно застосовують гумор під час проведення занять з музичного виховання, на заняттях з розвитку мови, під час театралізованої діяльності, на заняттях з математики, читання. Дають їм вчити гуморески, скоромовки, дитячі вірші з елементами гумору. Наприклад, Грицько Бойко писав дитячу поезію з використанням гумору. Його поезія не тільки здатна розсмішити дитину, а й навчити розпізнавати комічне. В своїх віршах він виставляв на сміх найрізноманітніші негативні риси характеру людини. Слухаючи про Вереду, недотепу Тимка, який викручував після купання кота, ледаря, роззяву, хвалька, базіку, діти проймаються здоровим сміхом. Гумор який Г. Бойко використовує в дитячих творах м'який і зичливий, покликаний покепкувати й допомогти, а не принизити дитину. Сміх над героями не лише розважає, а заодно спонукає подумати: «Чи не схожий я на тих, з кого сміюся?» (Тягур, 2016; 219).

Педагог під час занять повинен пояснювати дітям де добрий сміх, а де злий сміх, вчити дітей розуміти власні та чужі емоційні стани, сприймати та адекватно виражати емоції, керувати своїми емоціями, бо саме все попереду перераховане забезпечить підвищення ефективності розвитку інтелектуальної та когнітивної сфер дитини.

Висновки. Отже, здійснивши аналіз та дослідження наукової проблематики ми дійшли наступних висновків:

1. Інтелектуально-емоційна сфера дитини – це здібність дитини до сприйняття, оцінки та прояву своїх емоцій та емоцій оточуючих її дітей та дорослих.

2. Старший дошкільний та молодший шкільний вік – це період в якому відбувається інтенсивний розвиток емоційної сфери дитини.

3. Головною метою педагога є не пригнічення емоцій у дитини, а навпаки формувати здібності до розрізнення свого емоційного стану, збереження його у рівновазі, контролі та управлінні.

4. Дієвим засобом для розвитку інтелектуально-емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку та учнів молодшої школи є гумор. Адже

гумор – це не просто емоційна розрядка, це при- викликає позитивні емоції, радість, що сприяє
йом з допомогою якого можна дитину навчити наданню інтелектуальної оцінки тим подіям, які
дивитися на ситуацію з іншої сторони. Гумор відбуваються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Токарева Н. М., Шамне Л. В. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ, 2017. 548 с.
2. Кортило В. К. Початковий період у навчанні школярів. Київ : Знання, 1985. 48 с.
3. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра. Вибірні твори: в 5 томах. Київ : Рідна Школа, 1976–1977. Т. 1. С. 209–402.
4. Котик Т. М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи : навчально-методичний посібник для вчителів початкової школи. Тернопіль : Астон, 2020. 192 с.
5. Mayer J. D, Salovey P. The Intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*. 1993. V. 14, № 4. P. 433–442.
6. Трофаїла Н. Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 1 (45). С. 155–158.
7. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Вибрані твори : в 5 томах. Київ : Рідна школа, 1976. Т. 1. С. 403–637.
8. Скрипниченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ : Просвіта, 2001. 413 с.
9. Носенко Е. Л. Почуття гумору як ознака доброчинності особистості та емоційна сила її характеру : монографія. Київ : Видавництво «Освіта України», 2016. 189 с.
10. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/>
11. Тягур Л. М. Сміхотерапія як засіб емоційно-особистісного розвитку старших дошкільників. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2016. Випуск 2 (4). С. 216–220.

REFERENCES

1. Tokareva N. M., Shamne L. V. Vikova ta pedahohichna psykhohohiia [Age and pedagogical psychology]: navchalnyi posibnyk. Kyiv, 2017. 548 p. [in Ukrainian].
2. Korylyo V. K. Pochatkovyi period u navchanni shkoliariv [The initial period of schoolchildren's education]. Kyiv: Znannia, 1985. 48 p. [in Ukrainian].
3. Sukhomlynskyi V. O. Dukhovnyi svit shkoliara [The spiritual world of a schoolchild]. Vybirmi tvory: v 5 tomakh. Kyiv: Ridna Shkola, 1976–1977. T. 1. PP. 209–402 [in Ukrainian].
4. Kotyk T. M. Nova ukrainska shkola: teoriia i praktyka formuvannya emotsiinoho intelektu v uchniv pochatkovoї shkoly [The New Ukrainian School: Theory and Practice of Forming Emotional Intelligence in Primary School Students: A Study Guide for Primary School Teachers]: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv pochatkovoї shkoly. Ternopil: Aston, 2020. 192 p [in Ukrainian].
5. Mayer J. D, Salovey P. The Intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*. 1993. V. 14., № 4. PP. 433–442.
6. Trofaïla N. D. Emotsiinyi rozvytok ditei doshkilnoho viku [Emotional development of preschool children]. *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedahohichni nauky*. 2014. Vyp. 1 (45). PP. 155–158 [in Ukrainian].
7. Sukhomlynskyi V. O. Metodyka vykhovannia kolektyvu []. Vybrani tvory: v 5 tomakh. Kyiv : Ridna shkola, 1976. T. 1. PP. 403–637 [in Ukrainian].
8. Skrypnychenko O., Dolynska L., Ohorodniichuk Z. Vikova ta pedahohichna psykhohohiia [Age and pedagogical psychology]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Prosvita, 2001. 413 p [in Ukrainian].
9. Nosenko E. L. Pochuttia humoru yak oznaka dobrochynnosti osobystosti ta emotsiina syla yii kharakteru [Sense of humor as a sign of a person's virtue and emotional strength of character]: monohrafiia. Kyiv : Vydavnytstvo «Osvita Ukrainy», 2016. 189 p [in Ukrainian].
10. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine]. URL: <https://esu.com.ua/> [in Ukrainian].
11. Tiahur L. M. Smikhoterapiia yak zasib emotsiino-osobystisnoho rozvytku starshykh doshkilnykiv [Laughter therapy as a means of emotional and personal development of senior preschoolers]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Pedahohika ta psykhohohiia*. 2016. Vypusk 2 (4). PP. 216–220 [in Ukrainian].